

RESTORATION OF THE GRAFFITI PANEL “APOTEOSIS” IN VELIKO TARNOVO, WITH AUTHOR MARCHO KARADJOV

Milen Dzhanovski

“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА СГРАФИТО ПАНО „АПОТЕОЗ“ ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО, С АВТОР МАРЧО КАРАДЖОВ

Милен Джановски

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, България

Abstract: The restoration of the Apotheosis sgraffito panel went through a long process of research, testing and analysis. After consulting with experts, the author of the sgraffito and a restorer, I formed a team that, within 19 working days, successfully completed the restoration of the mural by Marcho Karadjov, created in 1974 on a panoramic terrace on Stefan Stambolov Street in Veliko Tarnovo.

Thanks to modern innovative products, the choice of a suitable consolidating deep-penetrating primer proved crucial for the conservation and restoration of the first of three (so far) sgraffito panels.

Keywords: Sgraffito Panel “Apotheosis”; Veliko Tarnovo; General Committee; Restoration; Recovery; Consolidating Primer; Mapei, Röfix

Резюме: Възстановяването на сграфито-паното „Апотеоз“ премина през дълъг процес на проучване, тестове и анализи. След консултации с експерти, автора на сграфитото, както и реставратор, сформирах екип, който в срок от 19 работни дни успешно приключи възстановяването на стенописа с автор Марчо Караджов, създаден 1974 година на панорамна тераса на улица „Стефан Стамболов“ във Велико Търново.

Благодарение на съвременни иновативни продукти, изборът на подходящ консолидиращ дълбокопроникващ грунд се оказва решаващ за консервирането и възстановяването на първото от три (до този момент) сграфито пана.

Ключови думи: сграфито пано „Апотеоз“, Велико Търново, Общонароден комитет, реставрация, възстановяване, консолидиращ грунд, Мапей, Рьофикс

Един от символите на Велико Търново са сграфитните стенописи, разположени на панорамните тераси по протежение на главната улица „Стефан Стамболов“ в Стария град.

На 19.IX.1965 г. в салона на Дома на Народната армия, на съвместна сесия на Окръжния и Градския народни съвети във Велико Търново и с участието на Комитета по културата и изкуството и Главно управление по туризма се създава Общонароден комитет за развитие на Велико Търново като исторически, културен и туристически град. Тодор Живков, първи секретар на ЦК на БКП и председател на МС на НРБ, е негов почетен председател, а акад. Тодор Павлов, почетен председател на БАН, е председател. В състава са избрани ръководители на политически, държавни и научни институти от София и В. Търново, учени и интелектуалци¹ (фиг.1).

В словото си Т. Живков подчертава, че партийното и държавно ръководство напълно подкрепят инициативата за създаването на Общонародния комитет и развитието на града като общодържавна задача. (Борба, бр.113, 21.09.1965), (Bogba magazine, 1965). В общонародния фонд, учреден на 01.01.1966 г., за 20-годишната дейност на комитета, се събират 5 914 000 лв., от които 2 564 000 лв. са доброволни вноски на населението от страната, (RIM, 2021).

¹ В комитета освен задължителните партийни величия са включени архитекти, инженери, писатели, артисти и художници (Атанас Божков, зам. председател на СБХ и директор на Националната художествена галерия, Цанко Лавренов – Народен художник), в-к Борба, бр.113, 21.09.1965, с.1

РЕШЕНИЕ КОМИТЕТА

ОБЩОНАРОДЕН КОМИТЕТ
За развитието на Велико Търново, като
исторически, културен и туристически град

За развитието на Велико Търново, като исторически, културен и туристически град

[illegible][illegible][illegible]

Ръководството на съвместната сесия. Снимка: Г. Генков

★ ~~~~~ ★

ПРОЛЕТАРИИ ОТ ВСИЧКИ СТРАНИ, СЪЕДИНЯВАЙТЕ СЕ!

БОРБА

Гол. УХИ, Ст. 113 (2186)	Белико Търново, вторник, 21 септември 1965 г.	Цена 2 стотинки
--------------------------	---	-----------------

2014

Наша национална гордост

оглед възможно-
стите на нашата
държава на сегаш-
ния етап.

Сега много ще
зависи от органи-
заторската работа
на Окръжния и
Градския народ-
ни съвети, на

Велико Търново е нашият национален гордост, нашият национален капитал. Ние се гордеем с неговата многовековна и слава история, ка-

Това са исторически истини, казани за всеки българин, богат избор за патриотично възпитание на поколенията. За величието на този град сме учили още от първо отделение. Учи се и сега, и винаги ще се учи.

Славното минало на Ве-

Накрай другарят Тодор Живков напомни, че предстоят огромна работа. Тя трябва да се постави на научна основа, да се привлекат съответните институти при Академията на науките, други институти и учреждения, наши най-големи специалисти. В най-близко време слезва

РЕЗЮМЕ ОТ ДОКЛАДА, ИЗНЕСЕН ПРЕД СЪВМЕСТНАТА СЕСИЯ

ния културен живот, — каза д-р Тужаров, — нито се поставя от населението на талисман, а въпреки за възстановяване дейността на музикалния театър. Във връзка с това на нас днешни да изложим две обстоятелства:

Първо, този състав беше единствен музикален институт в окупация след неговото закриване друг подобен няма:

Второ, създаването на музикален театър във Велико Търново и художественото развитие

но, което той беше достигнал, не стана по хуричане, беше естествен резултат от културното равнище на града и допознатите на същите нива на трудещите се за обичаене музикалното изкуство.

Този театър обслужваше оновните селища на откръта много селища в съседните окръзи — Габрово, Русе, Търговище — и навсякъде бе посрещан вай-радушно.

Като имаме предвид здравията традиция, която се утвърдила с двадесетгодишното съществуване на музикалния театър, благоприятните условия, които били за неговата дейност — хубави салони и голям интерес,

назираме за целесообразно и минимално по културата и изкуството да организира гостуването на музикални театри. А след това да разреши външновъншна не дейността на музикални театър, като разпоредителство Окръжния народен съвет.

УРБИСТИЧЕСКИ ОБЕКТ

архитектурна паметница и илюстративно живописното архитектурно представяне на урбистически обект от широка по значение. Като такъв

три да да бъдат наистина силни не само на Градския марен свят във Велико Търново, а и на оняря и на рецита министъра и децалиния ведоства,

В тази връзка докладчикът изложи най-необходимите нужди и перспективи за решаване на въпросите с котелни, а гда и с Арбанаси, търговските заведения и рекламата, водоснабдяването, изграждането, спортните съоръжения, освещаването, озеленяването и разкисляването на града и местността, на историческите културни паметници.

Като посочил явна слабост

Град с паметници на културата
от национално значение

Фиг. 1. в-к „Борба“ бр. 113, 21.09.1965, статии свързани с учредяването на

Общонародния комитет

През 1965 г. започва мащабна строителна работа по възстановяването на Царевец, но паралелно с това се слага началото и на основна реконструкция на Стария град (Bozba magazine, 2023). Голяма част от ул. „Стефан Стамболов“, ул. „Гурко“ и „Самоводската чаршия“ са проектирани като градски архитектурен ансамбъл, носещ духа на града от края на 19. и началото на 20. век. Част от този проект е и решението за изпълнение на монументални стенописи в техниката „сграфито“², отбелязващи ключови събития от историята на Велико Търново.

Художествена комисия, съставена от представители на Съюза на българските художници и Окръжен народен съвет избира и одобрява проектите на конкурсен принцип. Тематиката е историческа, в прослава на миналото на града. Членове на комисията са известни творци от този период: Христо Стефанов, Йоан Левиев, Димитър Киров, Тома Върбанов. За целта са избрани калканните фасади на пет сгради – три, на ул. „Стефан Стамболов“ и две на площад „Велчова Завера“.

Комисията се спира на проектите на великотърновските художници Марчо Караджов, Григор Спиридонов, Благой Иванов, Никола Хаджитанев и Никола Гелов.

Работата по изпълнението на одобрените проекти продължава две години (1973 – 74 г.). Стенописите са декларирани като „единична архитектурно-строителна ценност“ (паметник на културата) с категории „ансамбловое значение“. В списъците на декларираните страни от НИПК (НИНКН), с писма № 2953/31.08.1980 г. и №2542/08.08.1985 г.

Сградите, върху които са изпълнени стенописите попадат в границите и са елемент от груповия паметник „Архитектурно-строителна зона „Главна улица Независимост – Стефан Стамболов“, която е част от старинната територия на град Велико Търново, утвърдена от МК за „Историческо селище – групов паметник на културата“ от национално значение с Протокол №4/07.06.1999 г. на Националния съвет за опазване на паметниците на културата (НСОПК). С Протокол №3/10.04.2000 г. на НСОПК са одобрени предписания и режим за опазване на груповите недвижими паметници.

² От италиански sgraffiare или graffiare – драскам, дращя. Декоративна техника, използвана за украса на стени, художествено изразно средство при приложните изкуства. Технология: нанасят се няколко слоя мазилка с различни цветове и чрез отнемане с остър метален инструмент на част от слоевете се изгражда изображението. Техниката е широко използвана в Ренесансова Италия, но всъщност е много по-древна. По стените на Помпей има запазени сграфито изображения. Поради сравнително простата си технология е била широко разпространена в Древноримския свят. През 16. век техниката е особено популярна при украсата на фасадните стени на обществени сгради в Италия, Германия, Бохемия.

Фиг. 2. Общ изглед, детайли от проблемните участъци и финален изглед, след реновационните дейности на сграфито-паното „Апотеоз“

Факт е, че от създаването им – до 2019 година, за стенописите не са полагани никакви грижи за съхраняването им от човешка намеса и атмосферни условия. За период от повече от 40 години те претърпяват критични промени в целостта си. Общият им вид през годините става крайно неестетичен, с много поражения върху структурата, пигментацията и общо въздействие от атмосферните влияния, както и вибрациите от уличното движение.

През 2017 г. бях поканен от зам.-кмета на община Велико Търново по култура и образование Ганчо Карабаджаков да направя оценка на състоянието и предписание за възстановяването на пораженията върху стенописите.

На базата на изготвеното от мен становище, община Велико Търново ми възложи възстановяването на три от стенописите, намиращи се на ул. „Стефан Стамболов“, а именно:

- (06.11. 2018) Сграфито пано „Апотеоз“, посветено на майстор Кольо Фичето и признателните поколения, с автори: Марчо Караджов и Георги Райчев (Municipal Radio Veliko Tarnovo, 2018).
- (19.11.2018) „Конници“ („Стражите“), с автор Григор Спиридонов.
- май 2019 „Посрещането на ген. Гурко“, с автор: Благой Иванов.

След дълги процедури по осигуряване на финансирането, в началото на месец ноември 2018 година, пристъпихме към възстановяването на първото сграфито – „Апотеоз“.

За реалното състояние на стената, успях да добия представа едва след изграждането на скелето. Резултатът от обстояния оглед беше „меко казано“ плашещ. Поради конструктивно зле планираната горна част на стената, чиято функция е била да предпазва паното от течове, на места многослойната мазилка беше отлепена и опадала до тухла. Калканът на къщата, която е на около 200 години, беше силно нацепен по линиите на носещата дървена конструкция. Тези щети са следствие както на терена, върху който е построена къщата (в близост до свлачище), така и на предизвикващия вибрации засилен пътен трафик по главната улица на Стария град. В долната си част, в ляво, стената също беше оголена до тухла. В дясно, в частта си в близост до улицата, стенописът имаше щети от човешка намеса – издраскване на няколко слоя от сграфито мазилката и пръскане със спрей боя, които се оказаха много трудни за премахване (Фиг. 2).

След дълго проучване, обмисляне и консултации с колежата-реставратор доцент Стоян Николов, стигнахме до решението, че фасадата не би могла да бъде реставрирана в границите и смисъла на истинска реставрация. Но каквито и да бяха стъпките, имаше огромен технологичен проблем, който изглеждаше без решение.

Пропорцията за варовита мазилка за изграждането на едно сграфито е в съотношение 2:3 гасена вар към пясък. Към тази смес се добавя ок. 10% мраморен филц, с диаметър < 3 мм. Отново към готовата смес се добавя сух минерален пигмент в обемно процентно съотношение. От там идваше и основният проблем за здравината на структурата на мазилката, изграждаща сграфито стенописа.

Принципно, варово-пясъчната смес в строителството има свойството да старее калцирайки, което означава, че една варова мазилка става толкова по-здрава, колкото по-стара е. Но тук се появяваше технологичен проблем от намесата на пропорционално голямото добавено количество сух пигмент. Сухият пигмент, добавян в голямо количество, с цел активен и дълготраен цвят е намалявал фатално процеса на стареене и здравина на гасената вар.

Механичното въздействие върху проби – парчета от мазилката, положена на стената, показаха че при минимален натиск пробата става на прах. Фактът, че в действителност, разполагахме със стена от прах, водеше задачата по реставриране на сграфито-паната до „задънена улица“.

В съвременното строителство, всяка сериозна голяма фирма-производител на строителни материали има технологично обезпечена система от проникващи в дълбочина грундове, които хомогенизират повърхността.

Започнахме експериментални проби с всички продукти, които се предлагаха на пазара и се препоръчваха като най-добри. Никой от грундовете предназначени за целта не обезпечи необходимия ефект. Грундът проникваше около 3 до 5 мм в повърхностния слой на стената, след което спираше проникването в дълбочина и съхнеше, въпреки че работехме през месец ноември. Повърхностното съхнене капсулираше повърхността и не позволяваше на следващите нанасяния да проникнат в дълбочина. Недостигането в дълбочина на грундовия разтвор (на места многослойната варовита мазилка достигаше до 5 см) обезмисляше всяко намерение за възстановяване на сграфитото. Никаква намеса върху стена от прах не би могла да има смисъл без заздравяване на основата в дълбочина.

Започна трескаво търсене на грунд, способен да проникне в дълбочина, до връзката на варовата мазилка с тухлата на стената. Междувременно повърхността беше почистена от всички лабилни парчета. Дълбоките конструктивни пукнатини бяха обезпрашени и инжектирани с полиестерна двукомпонентна смола, предназначена за пропуквания в строителството.

След много консултации бе открит „Консолидиращ дълбокопроникващ грунд“³, който реши проблема със здравината на цветните слоеве мазилка на сграфитото. Този продукт, на базата на тетраетил ортосиликат, в разтворител за консервативно саниране и консолидиране, за подобряване на техните механични свойства без да се променя тяхната дишаемост (на фирмата Мапей) (Mapei, n. d.) се оказа най-доброто решение. Той извършва дълбока консолидация на силикатни и карбонатни каменни основи и съществуващи мазилки, включително тези на сгради-паметници на културата и сгради представляващи историческа или културна ценност.

Извършихме предварителни тестове на място и след като анализирахме ефекта върху пробите предприехме консервирането на целия стенопис. Намесата на този грунд върху основата даде възможност за продължаване на процеса за възстановяване на стената.

Продуктът Consolidante ETS е готов за употреба течен продукт, произведен от тетраетил ортосиликат в алкохолен разтворител, характеризиращ се с висок капацитет на проникване и отлична устойчивост на основи и UV лъчи. Съставен е от изключително малки молекули, което го прави подходящ за консолидиране субстрат с много малки пори. Тетраетил ортосиликатът, съдържащ се в Consolidante ETS реагира с влагата в околния въздух за образуване на силикагел и страничен продукт от етанол, който се изпарява с разтворителя в продукта. След това силикагелът образува силна химическа връзка с обработения субстрат, което му придава по-добри механични свойства. Consolidante ETS има отлични консолидиращи свойства, не променя пропускливостта на субстратите и запазва порите отворени.

Повърхностите, които третирахме не трябваше да имат следи от прах или отлепени участъци. За целта основата трябваше да бъде обезпрашена, с помощта на прахосмукачки и всички пукнатини и компроментирани участъци да бъдат шпакловани и залепени. Основата трябваше да е напълно суха, за да се гарантира доброто проникване на консолидиращия продукт. Consolidante ETS се доставя готов за употреба. Нанесяхме грунда с ръчен пистолет с ниско налягане, държан на около 30 см от основата. Изпълнихме изискването на производителя относно повърхностите, които ще се третират – в момента на полагането не трябва да бъдат изложени на пряка слънчева светлина, студено време или вятър. Температурите на въздуха бяха подходящи за работния процес. Започнахме от горната част на зоната, която трябваше да консолидираме и продължихме надолу. Нанесохме продукта еднократно.

³ При възстановяването бяха използвани материали от системата за реставрация на фирмата MAPEI

Стената бе третирана срещу въздействие на влага с Antipluvio! S, водоотблъскващ импрегнатор на основата на силиан и силоксан в разтворител.

Следващият етап беше да се забъркат новите цветове, възможно най-близки до оригиналните.

Тук използвахме мазилката за реставрация на Рьофикс – „Реноплюс“ с необходимата зърнометрия, универсално приложима, минерална, реновираща (RÖFIX, n. d.). Основата трябваше да е чиста, здрава, без влага и прах.

Трябва да се отбележи, че целият процес на реновирането бе следен от автора на стенописа Марчо Караджов. По негова молба, направихме сивия слой една степен по-светъл, защото според него се губел контраста.

Наложи се да се направят десетки проби за определяне на пропорциите и съотношенията на пигмента във варовата мазилка за декоративните елементи. За да се стигне до правилното съотношение, пробите се нанасяха на стената, изчакахме до пълно изсъхване и едва тогава се вземаше решение в каква посока трябва да се променят пропорциите, дълъг и досаден процес, който непрекъснато пораждаше съмнения за успеха и финализирането на проекта в някои от членовете на екипа. За да подсигурирм процеса, „на сухо“ бяха забъркани необходимите количества от трите основни цвята, така че до края на възстановителния процес да няма разлика в цветната намеса върху оригиналните части. Върху вече здравата основа бяха възстановени липсващите части.

Така донякъде на принципа „проба – грешка“ и с одобрението на автора Марчо Караджов, след 19 работни дни, петчленния екип беше готов с работата по възстановяването на емблематичния за град Велико Търново сграфито-стенопис „Апотеоз“.

Общественият отзвук след премахването на скелето, одобрението и похвалите надхвърлиха далече границите на града.

References // Източници

Bogba magazine (1965). [Борба] Number 113, 21.09.1965

Borba magazine (2023). Kak za 20 godini Veliko Tarnovo stave savremen grad (in Bulgarian) // [Как за 20 години Велико Търново става съвременен град], Available at: <https://www.borbabg.com/2023/02/13/kak-za-20-godini-veliko-trnovo-stava-svremenen-grad/> (Last view: 29.10.2020)

Mapei (n. d.). Abaut Mapei, Available at: <https://www.mapei.com/bg/bg/za-nas> (Last view: 29.10.2020)

Municipal Radio Veliko Tarnovo (2018). Petchlenen ekip za 19 dni restavrira parvoto ot chetiri sgrafito pana v Staro Tarnovo (in Bulgarian) // [Петчленен екип за 19 дни реставрира първото от четири сграфито пана в Старо Търново], Available at: <http://radiovelikotarnovo.com/%D0%BF%D0%B5%D1%82%D1%87%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%BD-%D0%B5%D0%BA%D0%B8%D0%BF-%D0%B7%D0%B0-19-%D0%B4%D0%BD%D0%B8-%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D1%80%D0%B8%D1%80%D0%B0-%D0%BF%D1%8A%D1%80%D0%B2/> (Last view: 29.10.2020)

RIM (2021). Izvestiya na Regionalen istoricheski muzej – Veliko Tarnovo, vol XXVI, 2021, ISSN: 0861-5888 // [Известия на Регионален исторически музей – Велико Търново, Том XXVI. Велико Търново, 2011, ISSN 0861–5888]

RÖFIX (n. d.). RÖFIX BG, Available at: <https://www.roefix.bg/> (Last view: 29.10.2020)

доц. д-р Милен Петков Джановски
преподавател в катедра „Графика“, ФИИ, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

PhD Milen Petkov Dzhanovski
associate professorat and Head of Department on the “Graphics” department,
Faculty of Fine Arts, VTU “St. Cyril and St. Methodius”

e-mail: m_dj@abv.bg
mob: +359 898 511 587

INIS SERIES

Онлайн поредица на
интердисциплинарната научна мрежа

Информационно общество

Том 2, 2023

<http://www.math.bas.bg/vt/inis/series/>

Online Journal of the
Interdisciplinary Scientific Network

Information Society

Volume 2, 2023

ISSN: 2815-4231

Редактори

Галина Богданова

Светослав Косев

Editors

Galina Bogdanova

Svetoslav Kosev

Технически редактори

Николай Ноев, Николина Джановска

Technical Editors

Nikolay Noev, Nikolina Dzhanovska

Издание на:

**Институт по математика и
информатика при Българска академия на
науките, България**

Published by:

**Institute of Mathematics and Informatics
at the Bulgarian Academy of Sciences,
Bulgaria**

С помощта на:

**Великотърновски университет
„Св. св. Кирил и Методий“, България**

Helped by:

**“St. Cyril and St. Methodius”
University of Veliko Tarnovo, Bulgaria**